

HOENSBROECH GRÓF

HARCZA AZ ULTRAMONTANISMUS ELLEN-

„Le cléricalisme, voilà l'ennemi.”

Az ellenreformáció soha meg nem szűnt működése napjainkban mintha fokozódott volna. Róma egyrészt a katolikus hitnek minél nagyobb tért igyekszik biztosítani és diadalmasan nyomul előre a schismatikus vidékeken és a protestáns országokban (Anglia, Észak-Amerika), másrészt a katolikus vidékeken is szervezi az eddig hiányzott klerikális pártokat (magyar néppárt), sőt egyes politikájával protestáns fejedelmet is tud, látszat szerint, érdekeinek megnyerni. (A német császár aacheni beszéde.)

Aggodalommal kell e térfoglalást mindenkinek szemlélnie, ki az emberiség haladásának ügyét szívében viseli. Talán nem született a középkor óta gondolat, nem történt felfedezés, a mely alkalmas egy lépéssel odább vinni az emberiséget a kulturális haladás útján, a melyet Róma anathemája nem sújtott volna. Korunk politikai eredményeit, a francia forradalom vívmányait, átokkal sújtotta a Syllabus. Az emberiség legkiválóbb gondolkozóinak művei indexen vannak. A mint a katolikus egyház teológiája és bölcselete meg van rögzítve aquinói Szent Tamás műveiben, a melyek ma is az egyház hivatalos bölcséletét képezik, azonképen azt tekinti az ultramontanizmus céljának, hogy az egyház középkori hatalmát visszaállítsa. És az ellenreformáció harczának eszközeként alakult Jézus-társaság rövid tetszhalál után a múlt század elején újra feltámadva; ma erősebb és hatalmasabb, mint valaha és legkiválóbb terjesztője és harczosa az ultramontanizmus rendszerének.

Franciaország nem rég ismerte fel a veszélyt, melybe a haladó ultramontanizmus döntötte és ma kétségbeesett élet-

halál harczot vív vele. És Franciaország eddigi sorsa és azontúl még rosszabb várja azokat a népeket, melyek nem ismerve fel a mindinkább közeledő és növekvő veszedelmet, elmulasztják a kellő időben való védekezést. Az emberiség közös érdeke: félretéve minden egyéb megkülönböztető érdeket, hogy a közös ellenség ellen a harczot felvegye. B végből mindenekelőtt szükséges, hogy az ellenséget megismerje. »Az ultramontanizmust megismerni és elítélni egy és ugyanaz; és csak azért van annyi követője a katolikusok között és azért áll annyi nem katolikus vele szemben közömbösen, mert nem ismerik.« (Hoensbroech.)

Hoensbroech gróf könyvének »Das Papstthum in seiner sozial-kulturellen Wirksamkeit« nem rég megjelent második kötete keltette fel ezeket a gondolatokat. Az ultramontanizmus ellen harczolók legelső sorában áll Hoensbroech gróf és ha működésének használhatóságát tekintjük, azt kell mondanunk, hogy ő fegyverkészítője az ultramontanizmus elleni harcznak és mint ilyen, számot tarthat mindazok hálájára, kik e harczban résztvenni akarnak és másodsorban az egész emberiség hálájára, a melyet fenyegető elnyomatás elhárításának az ő működése talán leghathatósabb eszköze.

Nem titkolhatjuk el, hogy óriási úr tátong azon világ-felfogás között, a melynek szolgálatába e lapok szegődtek és amaz között, a mely Hoensbroech műveiben nyilvánul, de nem azt nézzük, a mi bennünket elválaszt, hanem azt, mi egymáshoz közelebb hoz és úgy találjuk, hogy az egyesítő annyi, hogy mellette az elválasztó óriási különbség is mintha eltörlődne.

Említettük, hogy az ultramontanizmus hadseregének zöme jezsuita-társaság. Ez viszi a harcot rendszabályai értelmében szónoklatokkal, oktatással, gyóntatással. E szerzetben képeztetett ki Hoensbroech, ki most más célra eszközölt tanulmányait, megdöbbenve a tanultaktól felhasználja tanítói ellen.

Hoensbroech gróf klerikális német család sarja, jezsuiták által lett nevelve és utóbb maga is e rend tagjává Ion. A mi gondolatai és kételyei voltak ezelőtt, azokat befedte »a római egyház tekintély hitének óriási sírkövével«. Halljuk őt magát.

»Évek múltak. Látszólag visszavonhatlanul elfordultam a felvilágosodottságtól és világosságtól: a jezsuita-rendbe léptem. Vastag falak, szellemiek és kőből valók, választottak el teljes évtizedig a világtól; a rend céljainak szolgáló aszketikus és

* Leipzig. Breitkopf und Härtel.

tudományos kiképzés lelket és testet békóba vert. Midőn e kiképzés teljes volt, a jezsuita engedelmesség a rend »írói« közé sorozott és a »Stimmen aus Maria-Laaeh« munkatársává rendelt. Tevékenységem meghatározott tere egyház- és különösen pápai történet volt. Tartózkodás Brüsszelben a hollandisták házában e tanulmányok fejlesztésére volt rendelve. És valóban, ott a gazdag tartalmú könyvtárban, mely szabad használatra nyitva állott, tanulmányaim fejlődtek: megismertem a pápaság történetét *valódi* alakjában.«

Ki nem gondol Lutherre, kit kétségek kínoznak, ki ráteríti azokra a »tekintélyhit óriás sírkövét«, de hiába: gondolkodása, lelkiismerete fellázad, a scala santa-n végigcsúszva hallja belsejében: »Hogy az ember megigazul hit által a törvénynek cselekedete nélkül« és hazatérve megcsinálja a germán szellem forradalmát a rákényszerített román gondolkodásmód ellen. Jól tudjuk, hogy az emberi szellem mozgalmi, az eszmék villámszerű feltűnése, terjedése, megállása és pusztulása meg nem fejthető, de azért nem tarthatjuk a véletlen játéknak, hogy a pápaság hatalmasan román földön, román eszmevilágban fejlődött, itt készültek szellemi fegyverei; újkori hatalmas fegyverének, a jezsuita-rendnek alapítása is román eredetű emberek által történt; míg majdnem minden az emberiség szabadságát, kulturális haladását előbbre vivő gondolat germán eredetű. Aquinói Szent Tamás, Loyola, Lainez az egyik oldalon, a másikon a causalitást fürkésző szellem már a scholastikus Baco Rogerben, majd az újabb Eosban az emberiség felszabadítóinak fényes sorozata kezdve Verulami Bacon, Lutheren, egészen Kantig, Darwinig, Spencerig.

A germán vér okozhatta a Hoensbroech belsejében történt forradalmat, az a vér, mely fellázad a »crede quia absurdum« ellen, mely perversitást és isten parancsainak megsértését látja azokban a véres jelenetekben, melyeket a vakhitű spanyol istennek tetszőknek gondolt. Ezek keltették fel Hoensbroechben a tudatot, hogy az intézmény, melynek kezdeményezése és jóváhagyása, történeti felelőssége alatt történtek e dolgok: a pápaság nem lehet isteni eredetű, nem lehet csalhatatlan a hit és erkölcs kérdéseiben. E felismeréssel a csalódott hatalmas lelkek energiájával kényszerűleg oda állította őt meggyőződése, hogy minden erejével harcoljon a tévtannak felismert eszmék konkrét megjelenése; az ultramontanizmus ellen. Megjelent hatalmas könyve »Das Papstthum in seiner sozial-kulturellen

Wirksamkeit«, melynek első kötete a hatalma fénypontjában levő középkori pápaság szellemi vezetése alatt elkövetett történeti vérengzésekből levonja a következtetést, hogy a pápaság is emberi intézmény.

Kezdi az inkvizíció és óriási anyag felhasználásával bizonyítja, hogy az inkvizíció nem mint az ultramontán történetírás állítja világi intézmény, hanem tisztán eszköz a pápa kezében, melylyel a hitet fent tartani és erősíteni akarja. Szerző végigvezet bennünket Franciaországon, a Német Alföldeken, Németországon, elvezet Rómába és mind e helyeken aktákból bizonyítva mutatja be az inkvizíció áldozatainak töméntelen számát. Látják a kivégzettek és élve égők seregét, halljuk jajveszékélésüket és megállapíthatjuk, hogy Néó hírhedt keresztény üldözéseinek áldozatai számba nem jöhetnek az inkvizíció áldozatai mellett. És végre elvezet oda, hol leginkább dühöngött az inkvizíció: Spanyolországba. Lángtenger és tóban áll a vér. Négyszáz év alatt Spanyolországban isten és Krisztus nevében több mint 31,000 ember szenvedett tűzhalált, több mint 200,000 ember szenvedett súlyos büntetést. És hozzá veendő a sírból kitépett halottak maradványainak elégetése, a vagyonelkobzás, a családok tönkretvéése. És ezen inkvizícióra mondta V. Sixtus »In mensa Dei« bullájában (1588. január 22-én) »hogy naponta gazdag termést éret az Úr szántóföldjén.«

E szörnyűségekért a pápaság felelős, mely még ma is jóváhagyja azokat. 1866-ban IX. Pius »boldog«-gá avatta Arnared Vilmos és Narbonai István inkvizítorokat, kik Moissaeban, déli Franciaországban 200 eretneket vittek tűzhalálra, kik Toulouseban egy öreg asszonyt ágyában hurczoltak máglyára. 1867-ben Arbues Péter szentté lett avatva, ki bárcsak rövid ideig viselte inkvizítori hivatalát, »kevesek kivégzése által sokat iszonyattal töltött el« (»Acta Sanctorum« Septemb. V. 753.). A Rómában megjelenő »Analecta ecelesiastica, Eevue Eomaine« teológiai politikai havi folyóirat, mely homlokán XIII. Leó pápa címerét »Ubi Petrus ibi Ecclesia« körirattal hordja, 1895. évi januári számában a kordovai inkvizíció által 1484. évi február hó 28-án hozott halálos ítéletet közöl és evvel kapcsolatban cikket az inkvizícióról, melynek befejező szavai: »Oh ti a máglyának áldott lángjai! Általatok ezer meg ezer lélek megmenekült a tévedés és örök kárhozat torkából.« »Ó Torquemada Tamás (2000 eretneket máglyára küldött) fenkölt és tiszteletreméltó emléke, ki hazájának nagyobb és nemesebb

jólétet szerzett, mint melyet annak az indiai birodalmak hoztak.«

És az inkvizíció átkát nyögte az emberiség, midőn annak eljárását adoptálták a világi bíróságok és evvel együtt a kínzást és még ma is az inkvizíció szelleme ellen kell harcolni ott, hol humánus büntető perrendtartás alkotásáról van szó.

Azután Hoensbroech rátér a babona mindenféle fajtájára és kimutatja, mint keltette, istápolta és istápolja azt a pápaság. Míg az inkvizíciónál a pápaság eszközei a középkorban alakult szerzetesrendek, a dominikánusok és ferenczrendiek voltak, addig manapság a babona terjesztői a jezsuiták. Többféle babona ismertetése után Hoensbroech az ördög babonával és az avval összefüggő pervers babonáról szól. Hogy e babona ma is hivatalosan el van ismerve, azt bizonyítja a rítusok kongregatiója által a boroszlói herceg-püspök kérése folytán 1888-ban hozott határozat, mely szerint Felső-Sziléziában mezei körmeneteknél a papnak következő »conjuratiot« szabad hangosan előimádkoznia: »Én, Istennek papja, nektek és valamennyi ördögnek megparancsolom a legszentebb háromság nevében, hogy birtokainknak ne ártsatok, hanem jégesőtöket vessétek a sivatagba, vagy a tengerbe, hol embernek és marhának nem árt.« Szól az ordaliákról, a búcsúkról és az egyházi hatóság által jóváhagyott és ajánlott könyvek és folyóiratok babonával teli tartalmáról.

Külön fejezetet szentel a jezsuita-rend által kitalált babonának és meséknek és különösen a szabadkőművesekről elterjesztett rémregényeiknek, míg a nemrég lejátszódott és a trieszti anti-szabadkőműves kongresszus főtárgyát képezett Taxil Vaughan szédelgés leírása némi derűséget hoz az eddigi komor hírekre.

Vége a boszorkány babonával foglalkozik. Kimutatja, hogy a boszorkány üldözés a katolikus egyházban eredt és onnan vette át az azt szintén gyakorlott protestáns egyház. IX. Gergely pápának »Vox in Roma« bullája (1233. június 13-án) kezdeményezi az egyház által történendő üldözését azoknak, kik az ördöggel czimboráznak: a boszorkányoknak. VIII. Incze pápának »Summis desiderantes« bullája (1484. december 5-én), mely Sprenger Jakab és Institoris Henrik dominikánusoknak megadja az inkvizítori hatalmat Németország nagy részére a boszorkányok ellen, kiinduló pontja az inkvizíció újabb vérengzéseinek, szülője a boszorkányperek rettenetességeinek és felelős a világi bíróságok tévedéseikért is, midőn ezekre szállt

át a boszorkányok elleni ítélkezés, mely bizonyos vallási jelleget mindig megtartott.

E bulla hozta létre az említett két inkvizítor művét a »Malleus Maleficarum«-ot, mely megmetyezte a kontinentális kultúrnépek büntető igazságszolgáltatását a legújabb időkig. A legvadabb babona egyrészt, mely a múlt század elejéig — a protestánsoknál is — teljes hitre talált, képezi, e könyv tartalmát, másrészt az eljárás szabályai, melyek a francia forradalomig a büntető eljárás mintáját képezték. Könyvnek ily rettenetes következményei még nem voltak. A máglyák lángra gyúltak és az emberek hekatombái égtek rajta mint a babona áldozatai. Ártatlan gyermekeket ép úgy végeztek ki, mint boszorkányokat, mint a halálhoz közellevő aggastyánokat, 1775-ben égették el az utolsó áldozatot Németországban. És bármennyire tagadja, igen nagy része volt e babona ébrentartásában a jezsuita-rendnek is.

Hogy a pápaság felelős nemcsak a boszorkányüldözés kezdeményezéseért, hanem annak folytatásáért is, bizonyítja az inkvizíció kongregatiojának 1657-ben kelt utasítása a boszorkányperek viteléről, mely a kínpadot és máglyát tudja megfelelő eszköznek a boszorkányok ellen.

A Canon Episcopi (Decret. Grat. C. XXVI. qu. V. c. 12.) meghagyja a papoknak, hogy a boszorkányok ellen oktatólag fellépjenek. Ez volt a római egyház tana a 10. századig. A mint a pápaság hatalmasabb lett, változtak a nézetek és a Canon Episcopi ellenére az egyház e babona valóságát tanította és ezeket áldozott fel tévhitének.

Könyvének végén összefoglalólag bizonyítja be Hoensbroech a pápaság felelősségét a felsorolt szörnyűségekért.

Az inkvizícióért felelős a pápaság, mert az pápai intézmény és teljesen függött »Krisztus mindenkori helytartójától«, mert közegei a dominikánus- és francziskánus-rend az ő közvetlen előljárósága alatt állottak; és mert az eretnokség büntetését halál által a pápák követelték. A »világi karnak való kiadatás, mely által a kivégzések történtek és a vele járó kérelem az elítélt életének kíméléseért csak üres, képmutató alakiságok voltak. A felsorolt okoknál fogva a pápaságot éri a felelősség a boszorkánybabona szörnyűségeiért is, mert a boszorkányok üldözése is csak az inkvizíció egyik neme.

»Kétségbevonhatlan, történeti tény: a pápák évszázadokig oly gyilkos és véres rendszer élén állottak, mely több ember-

életet mérszárolt, több kulturális és társadalmi pusztítást okozott, mint bármely háború, mint bármely járvány »Isten nevében« és »Krisztus nevében.«

»A pápaság jóhiszeműleg járt el e kultúrmunkánál, tényleg hitte, hogy az által Istent, Krisztust, a kereszténységet szolgálja. Az bizonyos, hogy az eretnek és boszorkánygyilkoló pápák nem voltak gyilkosok, gondolkodásuk és belátásuk szempontjából. De mi sem bizonyít megsemmisítőbben a pápaság »isten volt« ellen, mint a jóhiszeműség hatszázéves vérmunka alatt.«

E szavakkal záródik Hoensbroech első kötete.

Ez évben jelent meg a munka második kötete, melynek tárgya: az ultramontan moral.

Az evangéliumokból vett idézetekkel állítja össze Hoensbroech a keresztény erkölcsstan szabályait, hogy evvel szemben feltüntesse, mennyire nem keresztény, mennyire erkölcstelen az, mit a katolikus egyház erkölcsstanítói a gyóntatok részére szánt műveikben mint az egyház erkölcsét hirdetik, fedezve az erkölcs kérdéseiben csalhatatlan pápa tekintélyével.

A teológiai erkölcsstan, úgy a mint az ma a katolikus egyház hivatalos erkölcstana, kiválóan a jezsuita-rend alkotása. »Magister ecclesiae« az erkölcsstan terén Signori Szent Alfonzo, kinek műve nem más, mint a jezsuita Busenbaum művének kibővítése és ma az erkölcsstan írói, művelői majdnem mind jezsuiták.

Az emberi életnek nincs oly ténye, melyre a teológiai erkölcsstan ne adna útmutatást, az az útmutatás a gyóntató részére is és ezen a téren akarja az egyház az emberiséget vezetni.

Szabályaiban, kasuistikájában ez az erkölcsstan a scholastika rendszerét adoptálta. S mint a scholastika a jogtudományra gyakorolt hatásában azt eredményezte, hogy a »tudomány« rendszerébe lettek az élet esetei kényszerítve és a jogtudósok döntései folytán gyakran jelentette a summum jus a summa iniuria-t, azonképen az erkölcsstanban is, mint Hoensbroech kimutatja, az erkölcsösnek épen ellenkezője az, mit a teológiai erkölcsstan hirdet. Aquinói Szent Tamás »Summa«-jában látjuk legtökéletesebb épületét annak a bölcseletnek, mely az Aristotelestől kölcsön vett terminológiájával és schematicus nézőpontjaival megmételyezte a kontinens jogéletét és az egyház hivatalos bölcseletévé válván, mint állandó mételty ott van az egyház erkölcsstanában.

Jellemző ezen erkölcsstanra mindenekelőtt a formalizmus. A külső cselekedeteket nézi, nem az individuum belső világát. Ez mondatta Lutherrel, hogy Aristoteles komédiás, Proteus az ördög, mert a scholastikát azonosította Aristoteles bölcseletével, azért fakadt ki Luther a jogászok ellen, mert ezek lelkében tovább élt az a világ, mely ellen a hit terén oly diadalmasan harczolt.

Másik jellemzője ezen erkölcsstannak a pornografikus részletekben való valóságos kéjelgés, összekötve a női nem mélységes megvetésével, mely utóbbi körülmény érthető, ha szem előtt tartjuk, hogy az erkölcsstan művelői coelibatust fogadott szerzetesek. Hogy milyen tért foglal el a pornográfia e »keresztényt erkölcsstanban, azt legjobban jellemzi Sergardi Lodovico római praelatus, VIII. Sándor pápa bizalmasának egyik levele:

»A teológiai erkölcsstan olyan, hogy tiszta erkölcsű ifjaknak óvakodniok kell, nehogy azzal érintkezésbe jussanak, különben gyalázatos törbe esnek és a gonosz felé fordulnak. Milyen piszok van az erkölcsstani könyvekben, mily gyalázatoságot terítenek a nyilvánosság elé! Hol van annyi szennyes rongy, mint a hány oldal azokban! Minden bordély a suburraban e könyvekkel összehasonlítva szégyellős. Én magam, ki a kicsapongó ifjak vezére voltam és ifjúságomat fajtalansággal megbecstelenítettem, bevallom, hogy a jezsuita Sanchez olvasása közben* nem ritkán elpirultam és tőle több gyalázatoságot tanultam, mint a legszemérmertlenebb ringyótól megtanulhattam volna, »Szerencsétlen moralteológia, mely kerítő lettél az ifjúság és a bordélyok között!«

Alapelve ezen erkölcsstannak a probabilizmus, mely szerint egy törvény fennállása és terjedelme felett való kétség esetén, a törvény figyelmen kívül hagyható, hogy ha alapos ok van a kétségre. A probabilizmus alapelve: Mindenütt, hol tiltott és megengedett kétséges, azt szabad következtetni, hogy az illető cselekedet, vagy abbanahagyás meg van engedve, ámbár az ellentétes következtetés is probabilis, vagy probabilisabb.

A probabilizmusra alapítja a hivatalosan az egyház tanítójának elismert Signori Szent Alfonzo erkölcsstanát, mely — mint mondtuk — nem más, mint a jezsuita-rendnek erkölcsstana.

Hoensbroech könyve majdnem kizárólag idézetekből van összeállítva, a moralteológia írók műveiből. Hazugságra, rágalmazásra, hamisításra, lopásra, gyilkolásra, adóeltitkolásra, iszákos-

* Ki a házasság szentségéről írt művet.

ságra, mulatozásra, kéjnékre, fajtalanságra stb.-re vonatkozólag ezer meg ezer idézettel mutatja be Hoensbroech, hogy a moral-teológia tanítása épen ellenkezője annak, mit erkölcs alatt érteni szoktunk. Ijesztő nagy a nemi fajtalankodásra vonatkozó idézetek száma, melyek azt látszanak igazolni, hogy a szüzességet fogadott írónak különös kéjt okoz az e tárggyal való foglalkozás és melyek a természet elleni fajtalanságok egész sorozatára tanítják azt, kinek e perverzitásról fogalma sem volt.

És mindeme rosszaság és gyalázatosság tanítva lesz a pápaság nevében, az ő jóváhagyásával és így az ultramentán moral minden rosszasága, minden álnoksága, minden nemi eltévedése a »Krisztus helytartóinak rovására esik«. És második kötetét ezen szavakkal fejezi be Hoensbroech:

»A pápáknak, az Isten által rendelt és halhatatlansággal felruházott öreinek a keresztény erkölcsiségnek, jóváhagyása és előmozdítása mellett a katolikus egyházban oly erkölcsrendszer fejlődött, melynek hatalma, nagy és fontos részeiben határozott ellentétben áll a kereszténységgel és a természetes emberi erkölcsösséggel. A ki a történelemben olvasni és attól tanulni akar, annak az »istenik« pápaság irtóztatós valótlanúság.«

A második kötetet bővebben ismertetni e lapokon nem lehet. Hatalmas fegyvertár az, melyből mindenki fegyvert szedhet, kinek szemben kell állania az ultramontanizmussal és harcolnia kell annak hazugságai ellen a pápaság kulturális jótéteményeiről és az egyház magasztos erkölcsseiről. Érdeklél várhatunk egy esetleg megjelenendő harmadik kötetre, mely a pápai szociálpolitika és nemzetgazdaság köréből fog egyes kérdéseket felölelni, tehát épen azon térről, hol az ultramontanizmus állítólag az »egyedüli megmentő a közeledő szociális forradalom elől.«

Végezetül Hoensbroech stílusának bemutatásául, a mennyire gyenge fordítás arra képes, álljon itt egy fejezet az első kötet befejezéséből és az ultramentán erkölcsstan jellemzéséül egy Hoensbroech által Signori Szent Alfonzo tanaiból összeállított bírói tárgyalás.

I. Visszapillantás. (I. kötet 600 oldal).

Iszonyatos út az, melyen jártunk; az irtóztatós és iszonyatos útja.

Jobbról-balról ezer meg ezer máglya és ezer meg ezer vérpad szegélyezi. Serczegve nyaldosnak a lángok az ég felé; lábunk átlép embervér folyó patakjain; a vörös lángban ember-testek vonaglanak, emberfejek gurulnak át az úton. Mellettünk

az iszonyat alakjait hurczolják; szemök fényét veszítették a börtön hosszú sötétségében; testök tagjait kificzamította és összemarezangolta a kínpad; lelkök megtört megbeestelenítve, meggyalázva.

Itt vánszorognak a nyomorultak. Hajdan erős, deli férfiak voltak, családjuk büszkesége és támasza, gyengéd férjek, szerető atyák; hajdan ifjú, friss, kedves asszonyok és szüzek voltak, szeretve és viszontszeretve, ártatlan, gyermekded kedélyek. És most? Szellemben és testben összetört lények; rajtuk az istentelenség átka, elfajzott fantázia rájuk költött szennye; szemökben az irtózat és kétségbeesés tompasága, mint az ördög szeretői, a sátán által meggyalázottak, mint nem bűnbánó eretnekek, mint minden tekintetben elveszettek, az emberi nem salakja, vonulnak a vágóhíd felé. A halál, még a legborzasztóbb is, megváltás számukra. Lehetséges-e? Ez irtózateli csapatban, melyben tízezreket olvashatunk, ott látunk zsenge gyermekeket, majdnem a csecsemőig; anyáink kedvencét, atyáink reményét. És mellettük a kortól elgyengült aggastyánokat; halálos ágyukból, mely hervadt tagjaikat már magába fogadta; kitépik őket, hogy az utolsó órában átadják a tűznek, a bárdnak, a kötélnek.

Fülünkbe irtózatot hangok hatolnak: panaszkodás, jajgatás, a félelem és kétségbeesés kiáltozásai, átkok, segélykiáltások, halálhörgés. A levegőt megtölti fojtó füst, elégett emberhús szörnyű büze, a vér undorító gőzölgése.

Milyen út! És ezen útnak nincs vége. Végnélküli kanyarulatokban a Nyugat valamennyi országain keresztül vonul. Átvezet Olaszországon, Spanyolországon, Franciaországon, Németországon; a kultúra és műveltség központján, a keresztény élet, a keresztény jámborság gyújtó pontjai mellett vezet el.

Nem út, melyet viharzó szenvedély tört magának, melynek nyomai ép oly gyorsan eltűnnek, mint miként keletkeztek; nem út, milyenen a háború fúriája és a járvány rohan. Nem terv szerint megalkotott út az, melynek rendeltetése volt. évszázadokon át maradni, és mely évszázadokon át megmaradt. A kereszténység és kultúra nem akadályozhatta meg e halálút kiépítését. Mily borzasztó hatalmas lehetett az út építőjének!

És ha tekintetünket elfordítjuk a szociálkulturális pusztulásról, mely magán az úton, a rajta vonuló, a halálnak szentelt embertömegeken végig árad; ha az út szélein áttekintünk jobbra és balra, az úton túl és innen megszűnik-e a nyomor? Hogy volna lehetséges? Megkétszereződik, megtízszereződik, meg-

százszorozódik. Hisz a szerencsétlenek, kiket az úton hajtanak, családtagok; pusztulásuk hozzátartozóik pusztulását vonja maga után.

A vérség, a szerelem, a barátság kötelékei szét vannak vágva; ezer meg ezer család szerencséje romokban hever. Hol jólét és gazdagság uralkodott, ínség és szegénység terjeszkedik; városokra és falvakra az iszonyat, a jövőtől való félelem nyomása nehezedik. Bizalmatlanság és gyanú lépett a bizalom és szeretet helyébe.

Elszegényedett fiúk és leányok meggyilkolt szüleik emlékét átkozzák, kik a megbélyegzett név szegényén felül semmit sem hagytak reájuk, mert »boszorkányok« és »eretnekek« pénze és minden vagyona elkoboztatik. A börtönből és a vesztőhelyről kárhóztatják szülők elfajzott gyermekeiket, kiknek embertelen feljelentése oda hozta őket. Özvegyek és árvák szaporodnak; fentartójuktól megfosztva az ínségnek esnek martalékul. Ezer meg ezer család elhagyja házát és kertjét, földjét és hazáját; a fékevesztett kegyetlenség elől a haza, sőt — iszonyat kimondani — a kereszténység határain átszöknek, hogy pogány-barbár országokban keressék és megtalálják a meggyőződés szabadságát és oltalmat, keresztény-vallásos őrvongás és keresztény-vallásos öldöklési hajlam ellen. Sebet ütnek a honi jóléten, melyet évszázadok nem hegeszthetnek be.

És mily képek mutatkoznak, ha a szellemi és vallási nyomort tekintjük! Részben már érintettük; meghatóan nyilatkozott a nemes Spee* szavaiban. De a teljes nyomor, teljes valósága? Kimondhatatlan. A boszorkány babon a és iszonyatai által érett értelmi és erkölcsi pusztítások túlhaladják az emberi felfogó és elbeszélő tehetséget, ép úgy mint az inkvizíció vérengzései.

Kínpad, máglya és kard Jézus Krisztus vallásának apostolai lettek! Mi lehetett ekkor a tűz és vas hatása alatt ebből a vallásból! A megnyűzott, összezúzott, összetört testek csak gyenge képét adják a pusztulásnak, mely a lelkekben eszközöltetett. Az istenségnek mily fogalma alakulhatott e szerencsétlennél, kiket isten nevében a börtönön keresztül, a kínpadon át máglyára hurczoltak; kiket isten nevében addig kínoztak embertelenül, míg oly istentelenségeket és obscönitásokat vallottak önmagukról, milyeneket a pogányság leghírhedtebb irataiban nem találni? Egy földöntúli világnak mily fogalmának kellett képződnie a

* Boszorkánybabona ellen küzdött jezsuita.

tömeg fejében, mely csaknem naponta látta, hogy embereket, — gyakran legközelebbi rokonaikat — azért végeznek ki kínok között, mert az ördöggel nemileg közösültek, mert a legképtelenebb és legbárgyúbb megbűvölések által járványt, zivatart és szerencsétlenséget idéztek fel, mert seprőkön és botokon a boszorkány tánczhoz nyargaltak.

Hol maradt Jézus tiszta, leszűrődött tana a boszorkány- és ördögjárás közepette? Nem kellett a műveletlen tömeg részére minden vallásos cselekedetnek bűvös szerré válnia? Hol maradt a véres, hajmeresztő szörnyűségek közepette az igazságos, bölcs, jóságos istenben való hit? Torzképpé vált a népek szívében a keresztény isten képe, mely undokabb mint az indiai és afrikai bálványok.

A keresztényüldözések két korszakát ismeri a világtörténet: a pogány Rómáét és az inkvizíció és boszorkányörülését. Hogy melyik borzasztóbb e két üldözés között, nem lehet kétséges: időtartamban, módjában és hatásában az inkvizíció eljárása túltesz Nero és Diokletianus tettein.

Hogy az embervérnek az inkvizíció által kiöntött mennyisége nagyobb, mint az a vértömeg, melyet a római arénák homoka ivott, hogy a befejező, bizonyos halál előtti borzasztó kínzások kizárólag az inkvizíció rovására esnek, aránylag keveset mond; a kegyetlenségnek mennyiségbeli többje vagy kevesebbje nem változtat fajain. De az inkvizíció keresztény volt, míg pogányok kiáltozták az ad leones-t. És ebben fekszik az inkvizíció és boszorkánybabona irtózatos, végig nem gondolható bűne. Saját teste és vére ellen dühöngött; Krisztus nagy parancsát a szeretetről a gyűlölet irtózatos törvényévé változtatta. A gyűlöletet tanította és szította, mint a máglyák tüzet szította. Hogy pogányok a pogányság sötétjéből irtózatos gonosztetteket és vad babonát költenek keresztényekre, azt érthetni, de hogy keresztények a kereszténység derűjében élve, az evangélium tisztaságát szem előtt tartva, más keresztényekre oly büntetteket fognak mint tényeket, melyeknek nincs mása hülye aljasságban és természetellenes fajtalanságban, és hogy ily költött büntettek miatt keresztényvér patakzott és hogy ez iszonyatos állapot évszázadokig tartott — sokkal tovább mint a pogány keresztényüldözések — ez a történeti tény oly megrázó tragikájú, mint az emberi történet semmi más eseménye.

Ha képzeletünkbe idézzük a történeteket, miket Pelisso Vilmos inkvizitor ártatlan elfogulatlanságban elbeszél — és ezek

nem egyedülállók — megfagy a vérünk. Keresztyének, férfiak, kik a keresztény tökéletességnek áldozták magukat, kik az apostolok utódainak nevezik magukat, isten és Krisztus dicsőítése mellett oly bünteteket követnek el, milyeneket a kereszténységen kívül csak a legmélyebben álló népeknél találni! És e büntettek egy rendszer tartozékai, mely az egész keresztény kulturvilágot átöleli, mely északon és délen, keleten és nyugaton egyformán pusztít anyagi jólétet és szellemi-vallásos életet!

A pogányság a kereszténység elleni dühöngésében léteért küzdött és a meddig létének jogosulatlanságát nem ismerte fel, a harc a látszólag jogosult önvédelem harca volt.

De miért küzdött az inkvizíció, midőn ezer meg ezer eretneket és boszorkányt meggyilkolt? Ki fenyegette a kereszténységet, midőn az inkvizítorok mint hivatalosan hitelesített gyilkosok az országokon keresztül vonultak? Talán a szegény asszonyok, kikből a kínpadon az örületes önvádakat kizsarolták?

Midőn a pogány bírák a keresztények vagyonát elkobozták és a keresztény jólétet elpusztították, pogány jog szerint ítékeztek. De midőn évszázadokon keresztül keresztények keresztényeket rendszeresen és törvény szerint megraboltak, midőn egész nemzedékek vagyoni existenciája tönkretételre és virágzó városok és osztályrészek a pusztulás áldozatai lettek, csak érvényben volt a keresztény jog és a keresztény művelődés?

Bizony, az út, a melyen jártunk, az emberi külső és belső világ kultúrromjai mellett elvezet, melyek ily terjedelemben másodsor nem láthatók a világtörténetben.

Ki az a barbár, kinek léptei alatt e rommező, bevetve hullákkal, átöntve vérrel keletkezett? Ki az, ki a művelődés ez útját építette, melyen üldöző örjögés, vallásos örület és fajtalanúság emberi szerencsén és emberi testeken keresztül a kereszténység közepében a népeken és századokon át utaztak?

II. Bírói tárgyalás Signori Szent Alfonzo auspiciuma alatt. (II. kötet 156. oldal).

Egy alapszabályai szerint evangélikus főiskola tanártestületébe több tanítót azon kifejezett feltétel alatt vettek fel, hogy az evangélikus tan ellen sem szóval, sem tettel nem járnak el. E feltétel megtartására esküt tettek; de az eskü daczára nemsokára az evangélikus egyházat szóval és tettel támadják.

A hivatalos eskü megszegése miatt felelősségre vonják őket. A vizsgálóhatóság előtt lejátszódik a következő jelenet:

Elnök: Uram, Önök hitszegéssel vádoltatnak és büntetve lesznek, ha viselkedésüket nem igazolhatják Signori Alfonzo, a szent egyház-tanító tanából, kinek nézetét a legmagasabb, isteni csalhatatlansággal felruházott tekintély, Krisztus helytartója erkölcsileg hiány- és hibátlanoknak jelentette ki. Adják elő sorban védekezésüket.

1. *vádlott:* Oly szavakat használtam az eskünél, melyeknek kettős értelme van. Tehát nem lehet szó hitszegésről. (L. 4, n. 151; a zárójel közötti idézetek Signori moralteológiájának Hasinger-féle kiadásokra vonatkoznak).

2. *vádlott:* Azt a biztosítást adtam, hogy az evangélikus tant és egyházat nem támadom és ezt hittel megerősítettem, de csak arra akartam esküdni, hogy e szavakat »nem« és »sem« használni fogom. (L. 4, n. 151).

3. *vádlott:* Az eskükor nem tisztán benső fentartással éltem.

Elnök: Bizonyos ön abban, hogy a fentartás nem volt tisztán benső, a mi Signori Szent Alfonzo tanítása szerint sincs megengedve?

Vádlott: Teljesen bizonyos vagyok ebben, mert a sok idő óta és mindenütt ismeretes idegenkedésem és ellenségeskedésem az evangélikus egyház és tan ellen elegendő volt, hogy okos és megfontolt embernek — és ezen tulajdonságokat csak feltételezhettem az esküt kivevő miniszter úrnál — fel kellett tételeznie, hogy ne úgy értelmezzem az esküt, a mint leteszem. De, hogy egészen biztos legyek és ne esküdjek valótlanra, halk hangon hozzátettem valamit eskümhez, miáltal a hangos hangon mondott jelentésében változott. (L. 4, n. 643, 168).

4. *vádlott:* Erélyesen kell a vizsgálat sürgős megszüntetését kérnem. Mert nem volt szándékomban esküt tenni, hanem az eskü-mintát tisztán külsőleg utána mondtam, mint a papagály utána mondja az elébe mondott mondatot. (L. 4, n. 171).

5. *vádlott:* Csatlakozom kartársam feleletéhez, mert nézetem szerint nem volt szó tulajdonképi esküről, hanem csak az »eskü« és a hit» szavak használtattak. (L. 4, n. 166).

6. *vádlott:* Igaz, hogy nem való esküt tettem, de képességeim megvannak a főiskolai tanári tisztre, melyet eskü nélkül nem érhettem volna el, így tehát jogos okom volt nem való esküre, de jogos nem való eskü nem hamis eskü. (L. 4, n. 166).

7. *vádlott*: Esküt tettem, de azon szándék nélkül, hogy magamat kötelezzem; tehát nem vagyok köteles, az esküt megtartani. (L. 4, n. 172).

8. *vádlott*: Az eskü magában tiltott és meg nem engedett dologra vonatkozott, mert az evangélikus tévedés megtámadásáról lemondani nem szabad. Tehát engem a letett eskü nem kötelez. (L. 4, n. 176).

9. *vádlott*: Vallás-erkölcsi nézetem szerint oly esküt, hogy valamely vallásos rendszert, nem támadok meg, nagyon fölösleges és haszontalan dolog. Tehát nem is kell magamat ezen eskühöz tartanom. (L. 4, n. 176).

10. *vádlott*: Abban az időben, midőn az esküt letettem, tartalmát helyesnek és jónak véltem, de most már nem, ezért nem ismerhetem el többé esküvel történt kötelezésemet. (L. 4, n. 187).

11. *vádlott*: Az esküt más, istennek sokkal inkább tetsző cselekedetté változtattam. Tehát az eskü rám nézve többé nem létezik. (L. 4, n. 187).

12. *vádlott*: Az eskü megengedettségének és érvényességének lényeges kelléke, hogy valamely előjáró jogát ne sértse. De oly eskü, mint az általam letett, legfőbb előjárómnak, a pápának jogát sérti; azt a jogát tudniillik, hogy az evangélikus egyházat támadja. Tehát esküm előzetesen is meg nem engedett és érvénytelen volt. (L. 4, n. 187.)

13. *vádlott*: Az eskü tartalma nyilvánvalóan a közjó ellen irányul. Tehát nem kell megtartanom. (L. 4, n. 192.)

14. *vádlott*: A pápa feloldott engem az eskü megtartása alól, mert az eskü az egyház java ellen irányult. (L. 4, n. 192.)

Elnök: Uraim, Önök teljesen igazolva vannak. Nem mulaszthatom el, hogy élénk sajnálatomnak ne adjak kifejezést, hogy az államügyész járatlansága Signori Szt. Alfonzo tanaiban okot adott, hogy Önök ellen vád lett emelve. Majd illetékes helyen indítványozom, hogy Signori moralteológiájának tanulmányozása minden állami és bírósági hivatalnok részére kötelezővé tétessék, hogy az államhatalom ily ballépése többé ne történhessék és végre-valahára az esküről való helyes felfogás uralkodjék államunkban.

Dr. Frank Miksa.